

LA CARTOGRAFIA LINGÜÍSTICA D'ÀMBIT OCCITANO-ROMÀNIC: UN CAMÍ D'AUTODESCOBRIMENT (I)

Alexandre X. **ORDAZ DENGRA**
Àrea de Filologia Catalana
Universitat Jaume I

1. Introducció

2. Mapes de fonètica

2.1. Mapes de vocalisme

2.1.1. Articulació de /o/ àtona com a [u]: *morir*

2.1.2. Articulació de /e/ àtona com a [ə] o [a]: *fetge*

2.1.3. Articulació de /a/ àtona final com a [ɔ], [ɛ] o [ə]:
poma

2.1.4. Articulació de /a/ àtona final com a [ɔ], [ɛ] o [ə]
amb /ɔ/ tònica: *porta*

2.1.5. Tendència a mantindre o a desfer el diftong gua:
llengua, aigua

2.2. Mapes de consonantisme

2.2.1. Distinció o indistinció de /b/ i /v/: *viure*

2.2.2. Articulació de fricativa palatal sorda /j/ o com a
alveolar /s/: *caixa*

3. Mapes de morfologia

3.1. Terminació de la primera persona en el present: *jo parl-*

4. Mapes de lèxic

4.1. Noms del *canis lupus familiaris*: *gos, ca(n), chi(n), cucho*

1. Introducció.

Ben a sovint, s'ha parlat del català-valencià-balear i de l'occità com a *llengües bessones*. De fet, des del món de la filologia s'ha afirmat no poques voltes que eixes dos realitats eren una mateixa *llengua* fins a, com a mínim, l'arribada de la baixa edat mitjana (segle XI). Però també hi ha qui va més allà i arriba al XIV o al XV (amb Ausias March); i, fins i tot, hi ha qui entronca amb la Renaixença-Felibritge del XIX i posa la data de la secessió en 1934 (any del manifest català titulat *Desviacions en els conceptes de llengua i pàtria*).

Siga com siga, hi ha hagut i hi ha una base objectiva per a afirmar l'existència d'una realitat lingüística que engloba les realitats lingüístiques occitana i catalana-valenciana-balear; i, a partir d'ahí (segons les preferències -estes sí, subjectives- de cada u), per a parlar de *modalitats occitano-romàniques*, de *llengües occitano-romàniques* o de *diasistema occitano-romànic*. És a dir: hi ha una realitat lingüística que inclou tant la manera de parlar dels valencians com la dels gascons o els provençals, en contrast amb la dels gallecs o la dels sicilians. Mirem-ho d'una altra manera: si hem de classificar tots els parlars romànics (o agrupar les *llengües* romàniques, si es vol dir d'eixa manera) en diferents blocs, resulta obvi, per poc que rasquem una miqueta la superfície (i si deixem a banda l'anècdota per a centrar-nos en les estructures lingüístiques bàsiques), que el català-valencià-balear i l'occità formarien u d'eixos grups o *blocs*. I, a més, ben compacte: al mateix temps, cohesionat internament i amb una personalitat pròpia prou diferenciada de la resta. Per a demostrar empíricament l'afirmació que acabe de fer, és necessari elaborar un estudi concret (que tinc en procés), de manera que no són ara i ací el moment i el lloc adequats per a fer eixa operació.

En compte d'això, el que farem ací serà encetar el camí que ara descriuré. Pareix que, darrerament, els mapes lingüístics del valencià estan de moda, com ho demostren l'èxit recent del llibre *Els parlars valencians* (UV, 2017), amb circulació de mapes inclosa per les xàrcies

socials, o la recuperació dels treballs per al *Atlas lingüístic de la Comunitat Valenciana* per part de l'AVL. Eixe interès per la variació lingüística interna del valencià és francament positiu. Ara bé, ¿és suficient la perspectiva adoptada per a valorar tots els fenòmens de variació lingüística del valencià? En els casos en què el fenomen lingüístic representat en el mapa té lloc exclusivament dins del valencià, sí que és una perspectiva suficient; però ¿i quan la mateixa variació es produïx també fora dels nostres límits administratius?

Certament, per a comprendre prou bé un fenomen lingüístic que es produïx ací i allà per tot l'àmbit occitano-romànic (i, en algun cas, per tot l'àmbit romànic), ¿no haurem de considerar-lo en el marc que li correspon, és a dir, en la seua globalitat? Si, en compte de fer això, ens limitem a observar i a analitzar eixe fenomen com si la cosa només anara del Segura al Sénia (o a la punta de l'Ocell, o a l'estany de Leucata), ¿no estarem adoptant un punt de vista massa estret o, dit d'una altra manera, una perspectiva sense prou perímetre visual? Deixaré que el lector conteste a eixos preguntats quan haurà acabat este article. Ara bé, en la meua opinió, el disseny urbà s'observa més bé sobrevolant la ciutat que triant un sol carrer i travessant-lo...

I bé, el que ací farem serà començar a col·locar fenòmens lingüístics concrets del valencià (i del català-valencià-balear) en el seu marc complet, que és el marc occitano-romànic. Amb la finalitat de començar eixe eixamplament de la perspectiva amb què mirem les nostres qüestions lingüístiques, els mapes d'este primer recull representen exclusivament fenòmens que presenten variació geogràfica tant dins de l'àmbit català-valencià-balear com dins de l'àmbit occità (amb l'única excepció del primer mapa, en què passa el mateix en tot l'occità però no en tot el català-valencià-balear). De moment, trobareu set mapes de fonètica i només u de morfologia i u de lèxic, però hi haurà temps per a fer molts mapes més.

Ara bé, voldria fer un advertiment abans de començar: un mapa lingüístic és sempre una simplificació (la realitat no és mai exacta, de

manera que els mapes ho són menys encara) i el resultat és sempre aproximat i susceptible de moltes millores. Pel que fa a les fonts que he usat per a elaborar els mapes (operació que he fet en un grapat de moments d'inspiració dispersos a través d'uns anys), és impossible recordar-les i citar-les totes; però aclariré que he combinat la consulta de portals web (Iberolingua i THESOC), de diccionaris (el *Diccionari Català-Valencià-Balear* i el *Diccionari Occitan de Comunicason* de Panoccitan.org) i d'atles lingüístics (el *Atlas Lingüístic del Domini Català* i el *Atlas Linguistic de la France*) entre moltes altres, que també inclouen la pregunta directa a col·legues lingüistes. En eixe sentit, he d'agrair especialment les informacions de Josep Saborit, que va fer uns mapes lingüístics d'enorme valor per al seu llibre *Millorem la pronúncia* (AVL, 2009) i que sempre ofereix generosament a tot el món els seus coneiximents profundíssims en el camp de la variació.

I, parlant d'atles lingüístics, em pregunte: amb este recull de mapes, ¿estarem començant un *atles lingüístic occitano-romànic*? El temps i els lectors ho decidiran.

2. Mapes de fonètica

2.1. Mapes de vocalisme

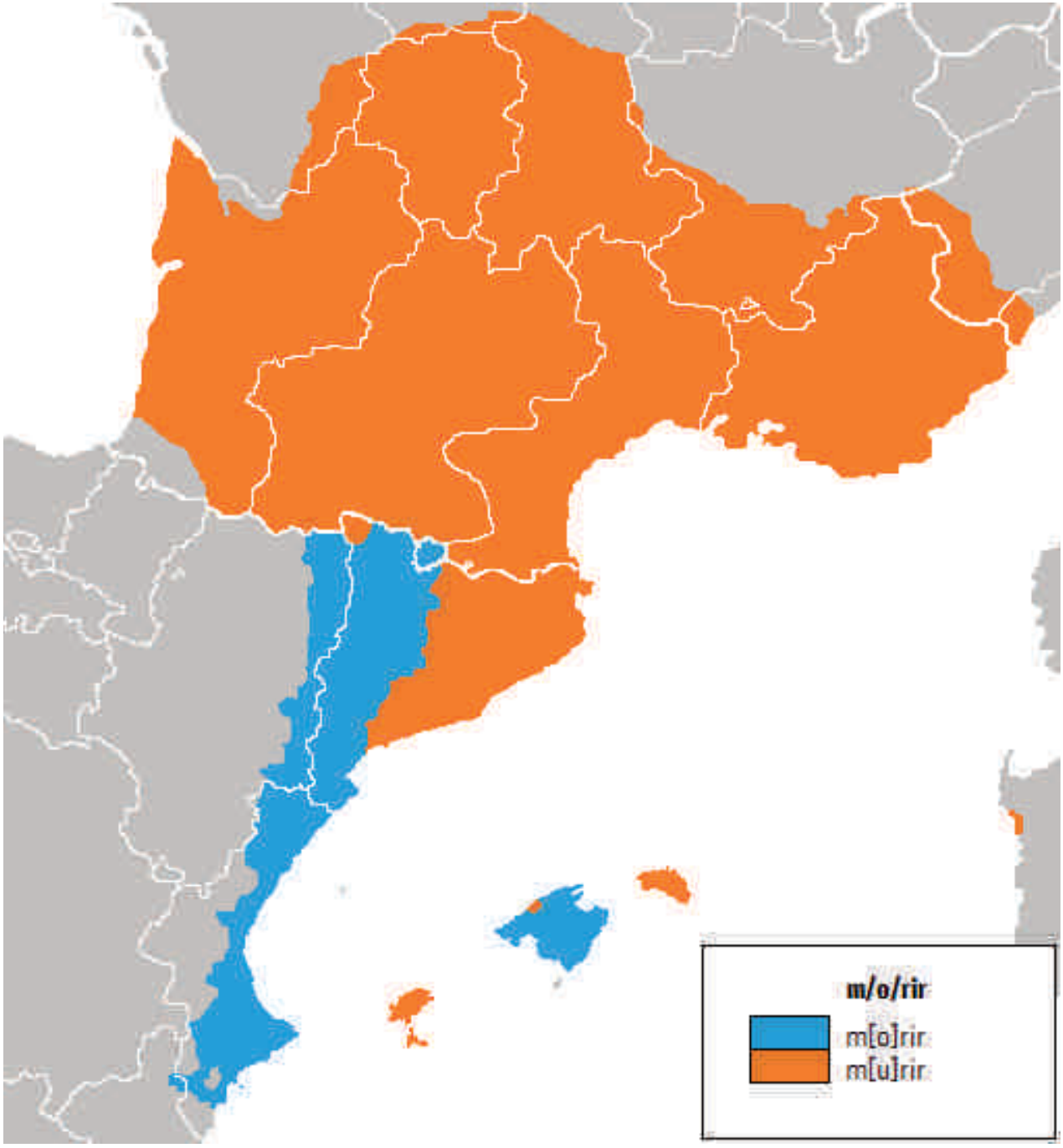
2.1.1. Articulació de /o/ àtona com a [u]: *morir*

Un parlant de la Catalunya oriental pronuncia com a [u] el fonema /o/ quan apareix en posició àtona; per això, dirà que l'arbre de la *p[o]ma* és la *p[u]mera* (o el *p[u]mer*). En canvi, un valencià o un català occidental manté la /o/ àtona com a [o] i, per això, dirà que l'arbre de la *p[o]ma* és la *p[o]mera* (o el *p[o]mer*).

La primera actuació (que també faria dir que, en el moment de la *mort*, el que fem és *m[u]rir*), l'anomenem neutralització, ja que dos fonemes (en este cas, /o/ i /u/) es confonen en una sola realització ([u]) en un context fònic determinat. Per contra, el manteniment de la distinció entre els dos fonemes en posició àtona (pel qual pronunciem *p[o]mera* i *m[o]rir*) és l'actuació regular (i, per això, la que tots els parlants d'occitano-romànic representem en l'escriptura).

En no poques ocasions, els lingüistes han mencionat eixa variació interna del català-valencià-balear com a una de les que justificarien la divisió entre *els dos grans blocs dialectals del català: l'occidental* (incloent el valencià) *i l'oriental* (incloent el balear). Ara bé, resulta que eixa afirmació únicament és certa si l'apliquem al territori de Catalunya (a on *coincidixen* aproximadament la isoglossa de la /o/ àtona i unes altres), mentres que quasi tota Mallorca actua com els valencians i els catalans occidentals (*p[o]mera, m[o]rir*).

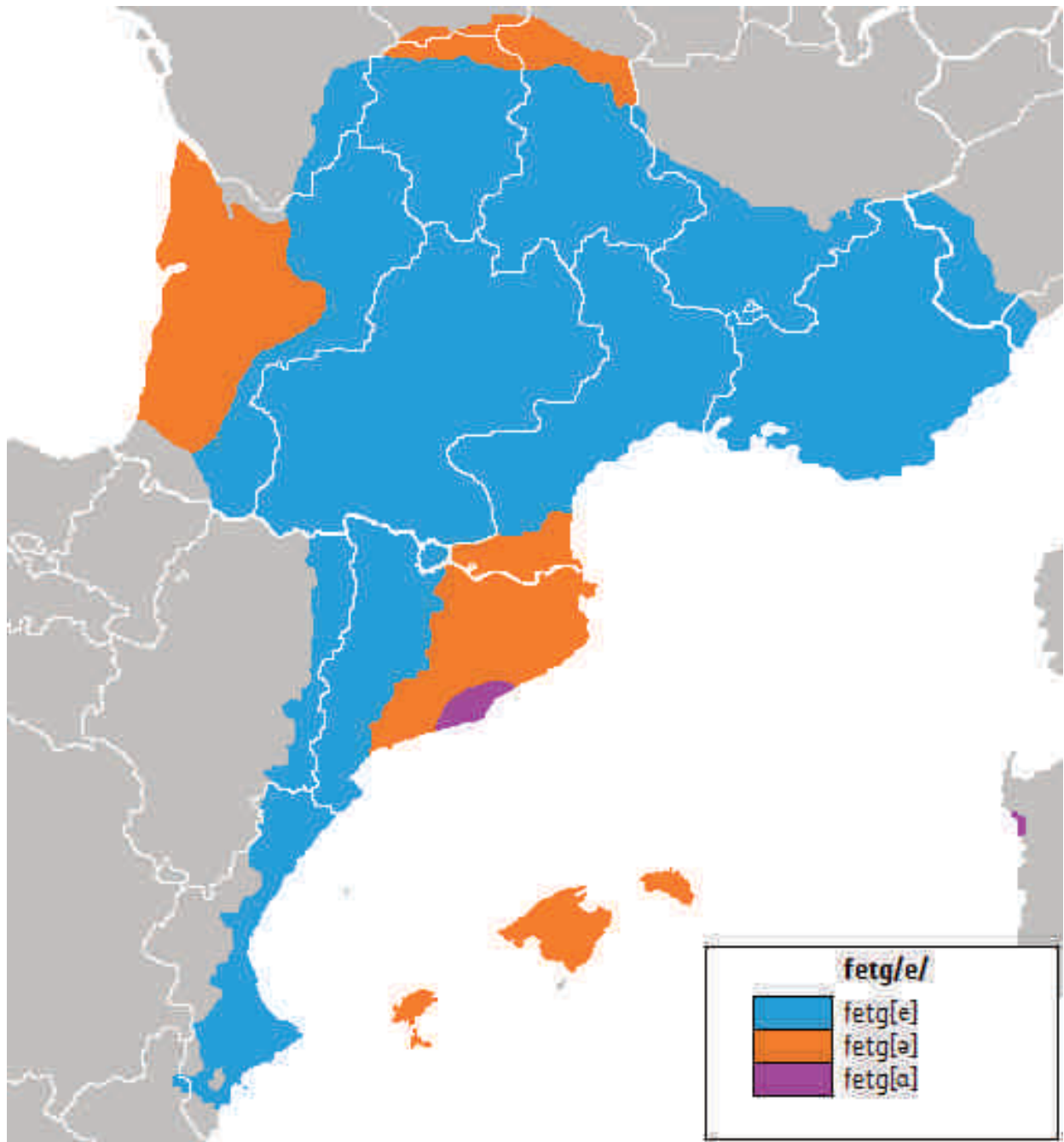
Però fem un pas més: quan observem que tot l'occità actua en este punt com el català oriental (o, més ben dit, que el català oriental actua com tot l'occità: pronunciant *p[u]m(i)er, m[u]rir*), veem que no estem davant d'un fenomen de variació lingüística que siga només propi del català-valencià-balear, sinó que és d'àmbit occitano-romànic.

2.1.2. Articulació de /e/ àtona com a [ə] o [ɑ]: *fetge*

Una altra neutralització és la que fa que un balear o un català de la part oriental pronuncien *fetge* i *taula* com a *fetg[ə]* i *pom[ə]*, és a dir, amb l'anomenada *vocal neutra*. En realitat, els algueresos i, cada volta més, els catalans de l'àrea de Barcelona no neutralitzen els fonemes /e/ i /ɑ/ en posició àtona com a [ə], sinó que els reduïxen a [ɑ]: *fetg[ɑ]* i *pom[ɑ]*. Observem que el balear i el català oriental actuen de la mateixa manera que una part dels parlars occitans, que també fan *fetg[ə]* i *pom[ə]*: concretament, una part dels parlars gascons (a l'oest) i de l'anomenat *creixent* (al nord; de transició al *francés*).

Per tant, tampoc esta neutralització caracteritza únicament el *gran bloc dialectal oriental del català*, sinó que agrupa els parlars occitano-romànics en dos maneres d'actuar: la regular, que consistix en dir *fetg[e]* i *pom[ɑ]* igual que diem *p[e]ix* i *p[ɑ]* (valencià, català occidental i occità general), i la irregular, que fa pronunciar *fetg[ə]* i *pom[ə]* (o *fetg[ɑ]* i *pom[ɑ]*) al costat de mantindre el contrast entre *p[e]ix* i *p[ɑ]* (balear, català oriental, part del gascó i creixent).

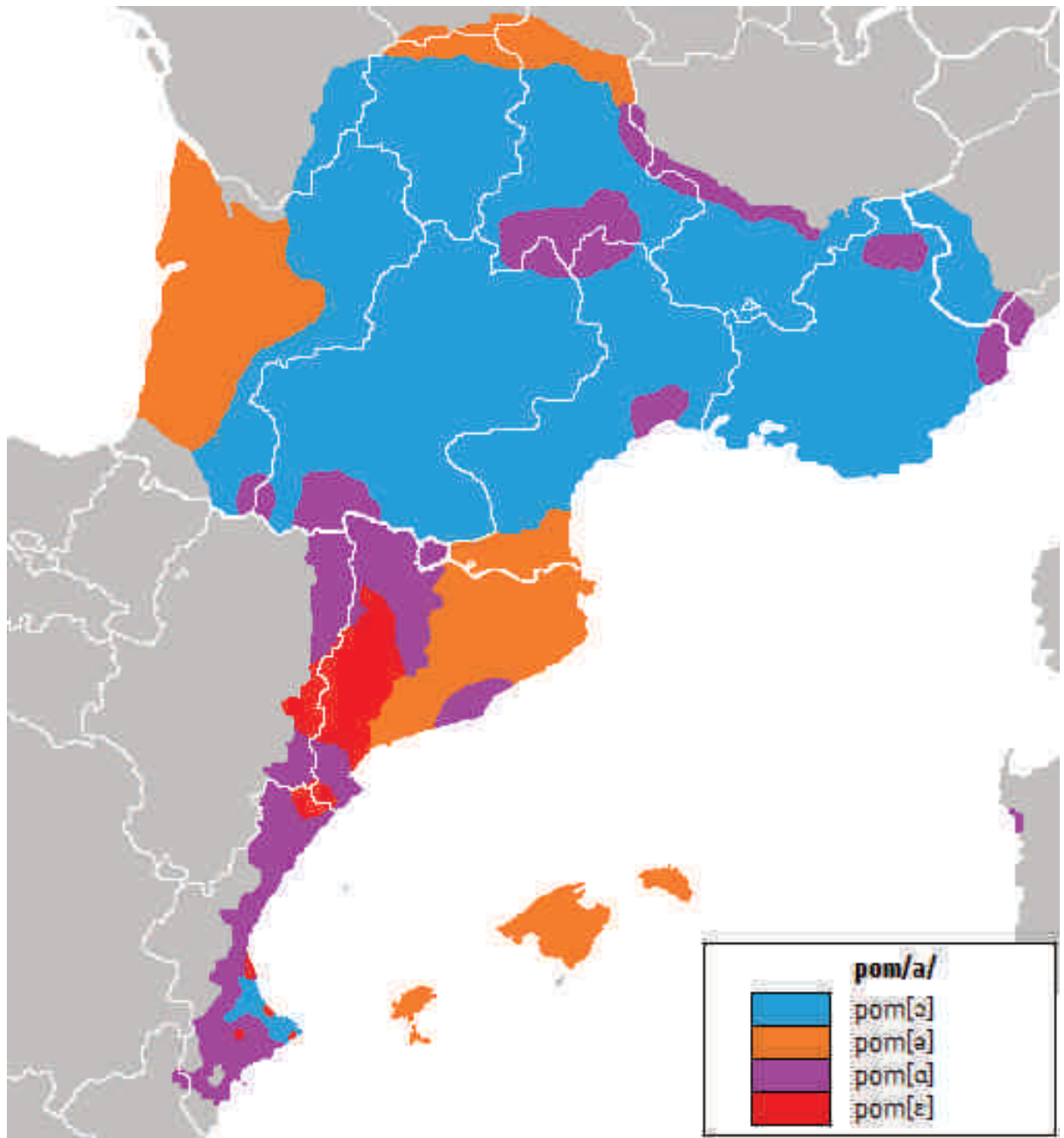

2.1.3. Articulació de /ɑ/ àtona final com a [ɔ], [ɛ] o [ə]: *poma*

Com hem vist, els balears i, en general, els catalans orientals convertixen qualsevol /ɑ/ àtona en [ə], de manera que pronuncien *pom[ə]*. Òbviament, els algueresos i aquells catalans orientals que fan la reducció a [ɑ] pronuncien *pom[ɑ]*, que és com ho diem la majoria dels valencians (però ja hem vist que també fan *fetg[ɑ]*). Ara bé, si parlem de la /ɑ/ àtona final, apareixen més possibilitats a banda de la regular (*pom[ɑ]*) i de la neutralització (*pom[ə]*).

Per una banda, hi han valencians i catalans occidentals que pronuncien qualsevol /ɑ/ àtona final com a una *e* oberta: *pom[ɛ]*. Són parlants de les àrees d'Alcoi, Teulada, Oliva, Sueca, el Palmar i Sant Mateu i de bona part del català occidental, incloent Lleida i, en Aragó, Fraga. Per una altra banda, molts valencians de la zona que va de Xàbia a Albalat de la Ribera i a Ontinyent pronuncien qualsevol /ɑ/ àtona final com a una *o* oberta: *pom[ɔ]*.

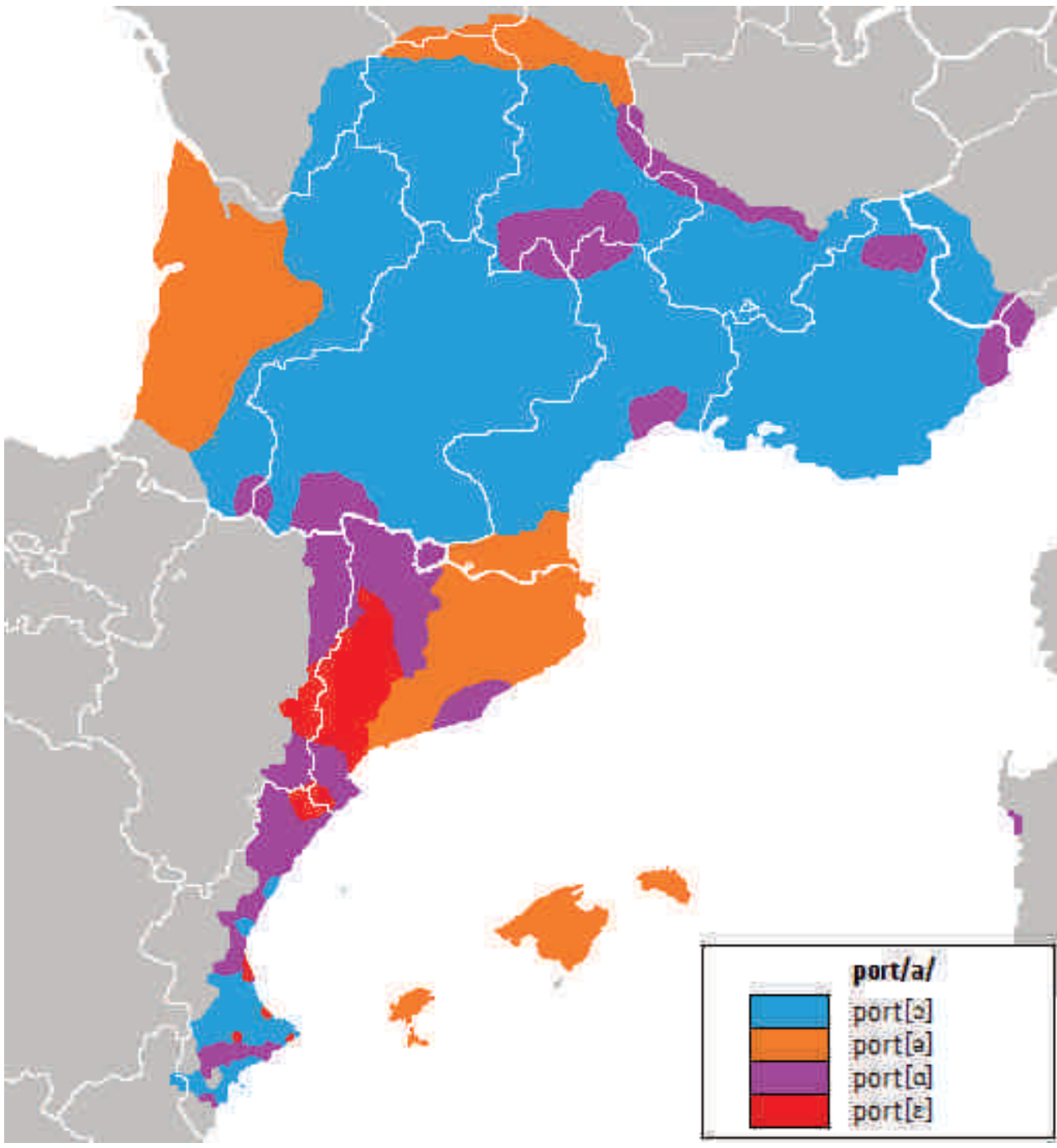
I bé, resulta que eixa darrera actuació, que pot paréixer rara si no alcem la vista més allà dels Pirineus, no solament no ho és gens, sinó que és absolutament majoritària en occità: la pronunciació més general de la /ɑ/ àtona en posició final en occità és com si fóra una *o* oberta. Per tant, qualsevol parlant llenguadocià, llemosí o provençal, siga de Tolosa, de Llemotges o de Marsella, diu *pom[ɔ]*; exactament com u de Dénia, de Tavernes de la Valldigna o de Benigànim. I així amb totes les paraules que acaben en una /ɑ/ àtona final, que deuen ser-ne milers i milers. Que jo sàpia, els lingüistes encara no hem sabut explicar un fet tan curiós.

2.1.4. Articulació de /ɑ/ àtona final com a [ɔ], [ɛ] o [ə] amb /ɔ/ tònica: *porta*

Als comentaris del mapa anterior, hem d'afegir un fenomen del valencià que solem anomenar *harmonia vocàlica*: el fet que molts parlants valencians pronunciem com a una *o* oberta la /ɑ/ àtona final de les paraules que tenen com a vocal tònica una *o* oberta. Dit d'una altra manera: la /ɔ/ tònica de la paraula *porta* té un efecte de contagi en la /ɑ/ àtona final, que passem a pronunciar també com a [ɔ]: *p[ɔ]rt[ɔ]*. No som pocs els parlants que diem *per[ɑ]* però *port[ɔ]*, ja sigam de Borriana, Puçol, Alzira, Xàtiva, Gandia, Cocentaina, Alacant o Elx.

I bé, si passem de les paraules sense /ɔ/ tònica (com ara *pera*) a les paraules amb /ɔ/ tònica (com ara *porta*), trobem que la pronunciació *occitano-valenciana* de la /ɑ/ àtona final com a [ɔ] encara aplega més territori i més milers i milers de parlants. Per tant, ens trobem d'una actuació quantitativament ben important en l'àmbit occitano-romànic.

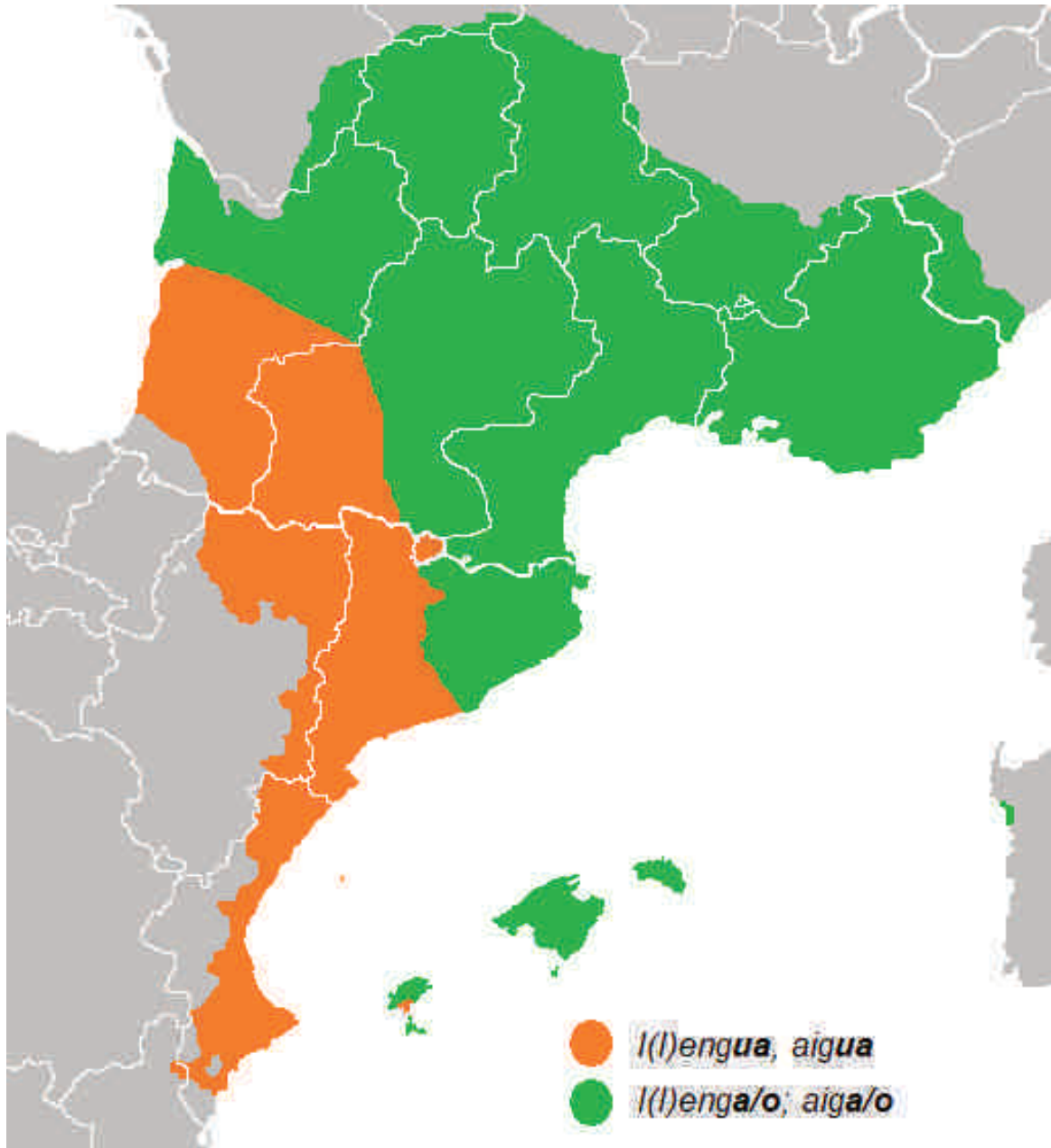

2.1.5. Tendència a mantindre o a desfer el diftong *gua*: *llengua*, *aigua*

Un fenomen de variació lingüística que talla transversalment en dos mitats l'occitano-romànic i, al mateix temps, tant l'occità com el català-valencià-balear és la conservació del diftong creixent *gua*.

En general, els parlants del català oriental del balear han tendit històricament (i segueixen tendint en la parla espontània) a desfer eixe diftong i pronunciar una sola vocal: una *a* en Catalunya (*llenga*, *aiga*) i una *o* en les illes Balears (*llengo*, *aigo*). Hi han dos excepcions: en Catalunya, el tarragoní (que abans era un parlar occidental) i, en les illes Balears, l'àrea de la vila d'Eivissa. Resulta que eixa és l'actuació majoritària en occità (*lenga*, *aiga*).

En canvi, el valencià, el català occidental i bona part del gascó (vaig incloure també en este mapa l'aragonés pirinenc) conserven el diftong *gua*, com marca l'etimologia (*llengua/llengua*, *aigua*). Ben mirat, fer una ratlla en els Pirineus no és l'única manera de classificar els parlars o les modalitats occitano-romàniques.

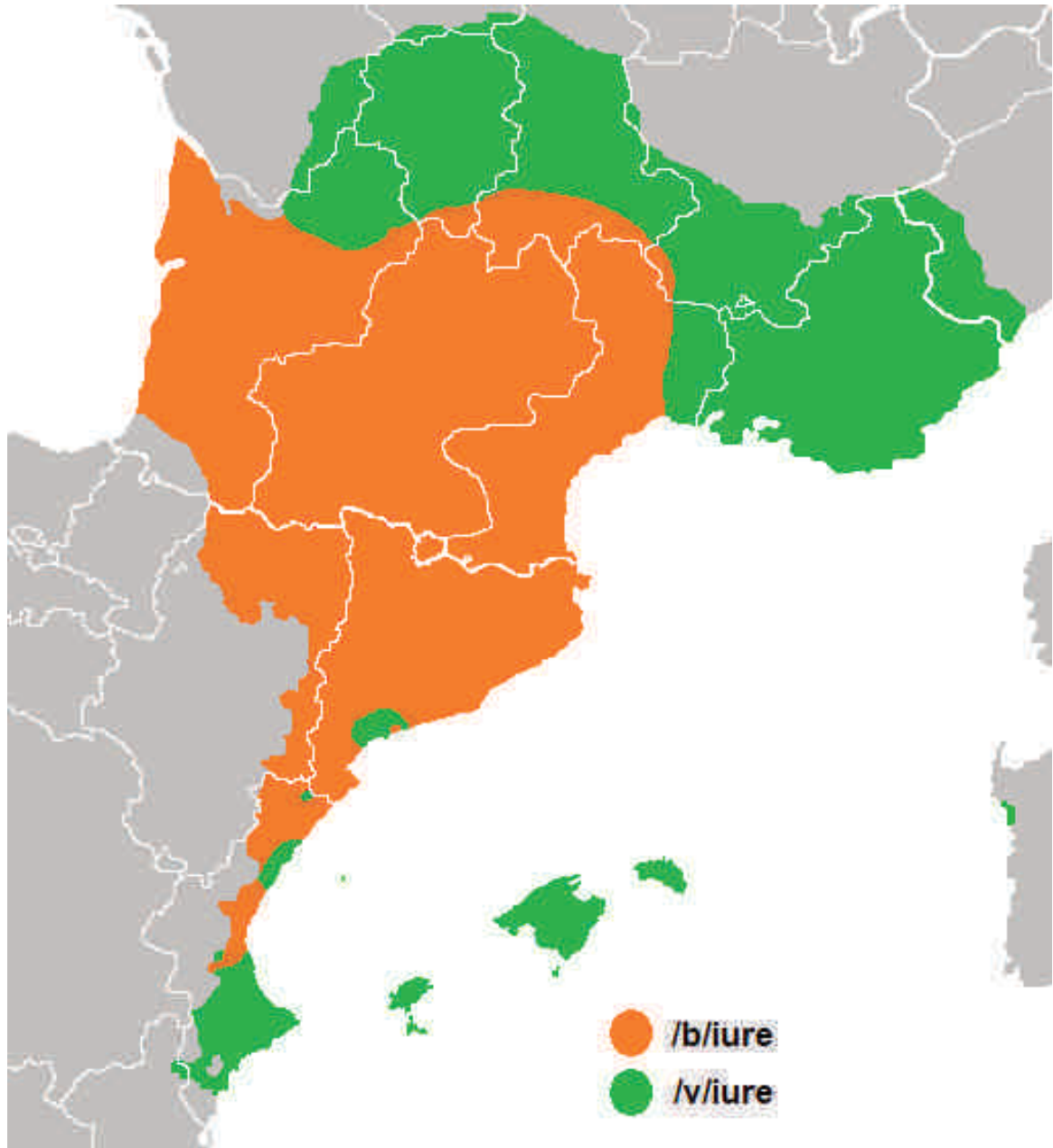
2.2. Mapes de consonantisme

2.2.1. Distinció o indistinció de /b/ i /v/: *viure*

No poques voltes, els lingüistes han caracteritzat el valencià central com a un parlar que consistiria en no distingir entre unes quantes parelles de fonemes. En realitat, el valencià central consistix en moltes coses més, té una riquesa lèxica i fraseològica ben important (que el fa digne de la mateixa consideració que qualsevol altre parlar valencià) i presenta bona cosa de característiques positives (com ara la conservació de les consonants finals de *gent*, *molt* i *camp*).

Quan algú afirma que una de les característiques definitòries del valencià central seria el fet de no distingir entre els fonemes /b/ i /v/ (/b/é, /b/iure), està ignorant tres qüestions fonamentals. La primera és que hi han parts del valencià central que sí que distingixen eixos dos fonemes (/b/é, /v/iure), com ara el Perellonet (dins del mateix terme municipal de la capital valenciana). La segona és que, hui en dia, ja podem trobar molt fàcilment persones que són betacistes (és a dir, que no distingixen /b/ i /v/) en qualsevol població valenciana (també en les que, tradicionalment, eren distingidores). Finalment, no podem deixar de banda el fet que el betacisme no és l'excepció, sinó l'actuació majoritària tant en el català-valencià-balear com, en general, en l'occitano-romànic.

En definitiva: un parlant de Lliria o de Benicarló diu /b/iure com u de Barcelona, de Tolosa o de Bordeu; i un parlant d'Alcoi o de Borriana diu /v/iure com u de Palma, de Niça o de Llemotges. I no cal dir que tan bons són els uns com els altres.

2.2.2. Articulació de fricativa palatal sorda /j/ o com a alveolar /s/: *caixa*

La consonant fricativa palatal sorda /j/ no existix com a fonema en una part del valencià, on es fa alveolar /s/: un parlant de Castelló de la Plana o de Morella diu *caissa* en compte de *caixa* (que és com ho pronunciaria u de Benidorm, de Torrent, de Benicarló o de Tortosa). Ara bé, els qui no articulen la /j/ no haurien de sentir-se gens acomplexats ni gens sols en això, ja que no ho estan gens: eixa actuació no solament és la majoritària en el català occidental, sinó que és l'única que hi ha en pràcticament tot l'occità. Únicament en gascó diuen *cai/j/a* (com els valencians de les zones dites adés), mentres que tots els parlants de llenguadocià, provençal, alpi, auvernès i llemosí diuen *cai/s/a* (com en la Plana de Castelló i en el Maestrat).

